

УДК 65.012.65

Л. О. Мармуль,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки, ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди", м. Переяслав-Хмельницький
ORCID ID: 0000-0002-5589-9338

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.12.5

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ НА СЕЛІ

L. Marmul,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics,
Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereiaslav-Khmelnytsky

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CONSUMER COOPERATIVES IN THE COUNTRYSIDE

У статті обґрунтовано особливу роль споживчої кооперації у реалізації сільськогосподарської продукції індивідуальних господарів, забезпеченні якісною продукцією споживачів, формуванні середнього класу на селі, створенні громадянського суспільства. Виявлено її спільні й відмінні риси з сільськогосподарською обслуговуючою й виробничою кооперацією, показані соціально-економічні переваги. Обґрунтовано, що розвиток споживчої кооперації на сільських територіях України доцільно здійснювати, насамперед, у руслі ринкової самоорганізації сільського населення. При цьому першочергова увага має бути приділена заходам, спрямованим на подолання інституційних бар'єрів, що обмежують вказану самоорганізацію. Визначено проблеми функціонування інституційного та організаційно-економічного характеру. Обґрунтовано інструменти та механізми їх вирішення. Для формування сприятливого інституційного середовища розвитку споживчої кооперації на сільських територіях країни доцільно активізувати заходи з демонополізації аграрного сектору економіки. Насамперед, йдеться про зменшення інституційного впливу агрохолдингів і агрокорпорацій, а також забезпечення проведення децентралізації влади на основі розвитку сільських територіальних громад.

The article substantiates the special role of consumer cooperation in the implementation of agricultural products of individual owners, providing high-quality consumer products, forming a middle class in the countryside, and creating a civil society. Its common and distinctive features with agricultural servicing and production cooperation are revealed, and socio-economic benefits are shown. The emphasis is on the existing institutional gaps that block the formation and development of cooperatives (both agricultural and consumer and service), thus preventing their effective development. First of all, it concerns a number of formal institutions, which include all the rules governing the economic life of people, enterprises and organizations, thus reducing the level of uncertainty in establishing business transactions between them. It is substantiated that development

of consumer co-operation in rural areas of Ukraine is expedient, first of all, in the course of market self-organization of rural population. At the same time, priority should be given to measures aimed at overcoming institutional barriers that restrict the said self-organization. Problems of the functioning of the institutional and organizational and economic nature are identified. Reasonable tools and mechanisms for their solution. The institutional capacity of agricultural market actors to use the mechanism of market self-organization is of primary importance in the process of formation and development of consumer co-operation, as important institutions of the rural economy. In modern domestic conditions, this mechanism is largely blocked by a number of institutional dysfunctions, which manifest themselves both at the legislative level and through informal institutions. For the formation of a favorable institutional environment for the development of consumer co-operation in rural areas of the country, it is expedient to intensify measures for the demonopolization of the agrarian sector of the economy. First of all, it is about reducing the institutional impact of agroholdings and agro-corporations, as well as ensuring decentralization of power through the development of rural communities.

Ключові слова: кооперація, споживча, сільськогосподарська, розвиток, продукція, збут, село, індивідуальні господарі, проблеми, перспективи.

Key words: co-operation, consumer, agriculture, development, products, sales, village, individual owners, problems, prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Функціонування ринкової економіки передбачає постійну диверсифікацію форм і методів організації праці в усіх сферах господарської діяльності. Особливо це стосується економічного розвитку сільських територій. Адже поширення нових підходів до ведення господарської діяльності не лише забезпечує зростання рівня зайнятості, покращення соціальних стандартів і якості життя сільських мешканців, але і формує ґрунт для довгострокового збалансованого розвитку сільської економіки на основі зростання підприємницької активності та поліпшення інвестиційного клімату.

Одним з пріоритетних напрямів використання соціально-економічного потенціалу підприємництва на сільських територіях у сучасних умовах є розвиток споживчої кооперації. Адже участь у ній забезпечує можливість невеликим суб'єктам аграрного ринку, сільським жителям нарощувати власну конкурентоспроможність, збільшуючи при цьому обсяги виробництва і збуту своєї продукції. Саме тому в сучасних наукових дослідженнях дедалі більша увага має приділятися розвитку споживчої кооперації як важливої форми об'єднання населення на пайових засадах не лише у контексті збуту надлишкової продукції та забезпечення товарами першої необхідності, але й у контексті ефективності функціонування сільської економіки та розвитку сільських територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що в сучасних умовах господарювання досить гостро стоїть питання щодо формування сільськогоспо-

дарської обслуговуючої кооперації. Зокрема цій темі присвятили свої праці вчені-аграрники: В. Гончаренко, В. Зінвчук, М. Малік, Л. Молдаван, О. Нестуля, А. Пантелеймоненко та інші автори. Проте в останні десятиріччя науковці й практики приділяють значно більше уваги сільськогосподарській виробничій і обслуговуючій кооперації, ніж споживчій. Як наслідок, остання виявилася практично згорнутою (кількість пайовиків скоротилися за останні 20 років майже в 40 разів). Це значно звузило канали реалізації продукції сільських жителів, скоротило їх доходи, погіршило структуру споживчого ринку. Отже, виявлені проблеми є актуальними й потребують вирішення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою цієї роботи є виявлення проблем та обґрунтування перспектив розвитку споживчої кооперації в сільській місцевості України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджуючи інституційний механізм поширення споживчої кооперації на сільських територіях країни в умовах ринку, слід акцентувати першочергову увагу на наявних інституційних прогалинах, які блокують процеси формування та розвитку кооперативів (як сільськогосподарських, так і споживчих та обслуговуючих), унеможливаючи тим самим їх ефективний розвиток. Насамперед, це стосується низки формальних інститутів, до яких відносяться усі правила, що регулюють економічне життя людей, підприємств та організацій, знижуючи тим самим рівень невизначеності при налагодженні господарських трансакцій між ними.

У цьому контексті слід звернути першочергову увагу на так зване "профільне" законодавство, яке чинить безпосередній вплив на регулювання сфери кооперації. Так, вітчизняні науковці неодноразово звертали увагу на невідповідність між окремими положеннями Законів України "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про споживчу кооперацію" та "Про кооперацію" і нормами Цивільного і Господарського кодексів України [1—3]. Існує також низка інституційно-правових проблем, пов'язаних із регулюванням діяльності сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів. Передусім, це стосується визначення правового статусу перших як прибуткової організації, що веде до фактичного нівелювання самої суті кооперативної ідеї.

Зокрема дослідники відзначають, що корпоративна природа кооперативів призводить до їх ототожнення із товариствами з обмеженою відповідальністю. Цьому сприяє поява квазіорганізаційних форм підприємництва, внутрішній перехід від кооперативних засад організації комерційної діяльності до загальнотоваристських, особливо через формальне віднесення Цивільним Кодексом України кооперативів до підприємницьких товариств. Натомість, споживча кооперація є унікальною організаційно-правовою формою підприємницької діяльності. Ця унікальність полягає у тому, що споживчий кооператив органічно поєднує в собі такий обсяг прав, свобод та інтересів громадянина, який не властивий ніякій іншій організаційно-правовій формі підприємства.

Інші автори наголошують на тому, що, на відміну від інших видів кооперації, метою споживчого кооперативу не є максимізація прибутку на вкладені пайові внески, а сам термін "прибуток" не повною мірою відображає природу коштів, отриманих кооперативом понад здійснених витрат на реалізацію продукції. Слід говорити про прирощення особистих доходів членів кооперативу за рахунок зекономлених (не понесених завдяки кооперуванню) витрат [4, с. 7]. Тобто фактично об'єктом оподаткування діяльності споживчих кооперативів є особисті доходи їхніх членів, отриманих у результаті розподілу прибутку цих кооперативів пропорційно до пайової участі кожного члена.

До споживчих кооперативів за своєю суттю наближеними є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Їх статус неприбутковості є закріплений у спеціальному законі "Про сільськогосподарську кооперацію", причому як у діючій його редакції від 20.11.2012 р., так і в попередній, що була прийнята ще у 1997 р. Проте на практиці багато обслуговуючих кооперативів реєструвалися і функціонували як прибуткові організації. Така ситуація була пов'язана, насамперед, із існуванням великої кількості законодавчих колізій між кооперативним, податковим та загальногосподарським законодавством, частина з яких не усунена досі [2].

Крім того, для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів вагомим законодавчим бар'єром на шляху розвитку залишається проблема сплати ПДВ. Особливо це стосується оподаткуванням ПДВ вартості послуг, які надаються членам кооперативу — власникам особистих селянських господарств із реалізації виробленої ними сільськогосподарської продукції. Відтак налагодити ефективну систему послуг зі збуту сільсько-

господарської продукції через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи заважає діюча норма Податкового кодексу України (п. 189.12 ст. 189). Вона передбачає нарахування цього податку на величину торгової націнки кооперативу на вартість прийнятої у сільськогосподарських товаровиробників продукції, що збільшує її ціну і робить цю продукцію неконкурентоспроможною. Тим більше, це стосується власників селянських і/або домашніх господарств.

Поряд із цим, слід також звернути увагу на ті нормативно-правові акти, які стримують розвиток споживчої кооперації опосередковано, а саме через обмеження підприємницької ініціативи на селі, блокування самоорганізації та суспільної активності сільського населення, зниження якості людського капіталу сільських територій [5, с. 75]. Це, зокрема, стосується антимонопольного та фіскального законодавства, регуляторних актів, пов'язаних з розвитком місцевого самоврядування та бюджетною децентралізацією влади, формуванням сучасного ринку агроконсалтингу та дорадництва, проведенням необхідних реформ в навчально-освітній і науковій сферах, підвищенням ефективності регулювання міграційних процесів у сільській місцевості тощо.

Водночас слід відзначити, що формальні інститути, орієнтовані на розвиток споживчої кооперації, не можуть бути достатньо дієвими без їх підтримки з боку неформальних інститутів. Наприклад, закордонні дослідники звертають особливу увагу на те, що в суспільствах, де не відбулось остаточного укорінення стабільних інституційних рамок цивілізованої ринкової економіки, для розвитку кооперації особливо важливого значення набувають неформальні інститути [6, с. 133]. Зокрема вони забезпечують специфічні інвестиції від місцевих мешканців, котрі, перш ніж брати участь у кооперації, вимагають для себе певних гарантій. У цьому разі саме неформальні інститути виступають джерелами надання таких гарантій у вигляді кооперативних зобов'язань та визнання ієрархій.

У сучасних соціально-економічних реаліях розвитку сільських територій країни, до основних неформальних інститутів, пов'язаних з процесами споживчого кооперування, слід віднести: традиції самоорганізації населення, культуру підприємництва, соціальний капітал, правосвідомість, індивідуальну відповідальність, самоосвіту та саморозвиток, суспільні комунікації, моральні норми і духовні цінності тощо. Як видно з цього переліку, більшість інститутів сучасної сільської економіки в Україні чинять, переважно, деструктивний вплив на розвиток споживчої кооперації на сільських територіях.

Водночас закордонні дослідники наголошують на тому, що "чим більше індивідуальних учасників беруть участь у житті своїх громад, тим більше вони вчать довіряти іншим; чим більшою є довіра, яку індивіди надають іншим, тим імовірніше, що вони братимуть участь в інших спільних заходах. Індивідуальні дії формують соціальний порядок, який може принести вигоду певній групі, спричиняючи колективну діяльність її учасників. При цьому, як зазначає М. Ігнатенко, важливу роль у подоланні певних провалів ринку при постачанні місцевих суспільних благ і різного роду гарантій відіграє соціальний капітал [7, с. 168].

Споживчій кооперації як ринковому феномену, породженому економічними інтересами індивідів, що під впливом конкуренції вдаються до самоорганізації, в тому числі шляхом створення кооперативів, присвячені праці багатьох вчених-економістів, представників різних наукових шкіл. Наприклад, апологети інституціоналізму вважають, що кооперація в ринковій економіці зумовлюється тим, що забезпечує її учасникам зниження трансакційних витрат у процесі використання обмежених економічних ресурсів. У протилежному разі окремі суб'єкти не стануть об'єднуватися в кооперативи, орієнтуючись на індивідуальну підприємницьку діяльність [8, с. 139]. Такий підхід дозволяє пояснювати розвиток споживчої кооперації на сільських територіях прагненням господарюючих суб'єктів — власників домогосподарств підвищувати власну конкурентоспроможність шляхом зниження трансакційних витрат.

Разом із цим, один з фундаторів сучасного інституціоналізму Д. Норт відзначав, що приділяючи увагу проблемі кооперації між людьми, а більш конкретно — тій кооперації, що дозволяє економічним системам отримувати вигоду з торгівлі, слід особливо ретельно досліджувати розвиток інститутів, які створюють сприятливе середовище для спільного вирішення складних проблем обміну, забезпечуючи економічне зростання. При цьому він наголошував, що не всяка кооперація між людьми є продуктивною з точки зору суспільства [9, с. 68].

Близьким до поглядів інституціоналістів є бачення кооперації представниками неокласицизму, які пояснюють цей ринковий феномен намаганням окремих економічних агентів об'єднувати власні специфічні таланти, уміння та навички, з метою отримання нової якості товарів і послуг, оскільки поодиноці жоден учасник ринку забезпечити такої якості не зможе. Тобто кооперація виступає засобом підвищення конкурентоспроможності її учасників на основі досягнення вищого рівня ефективності при здійсненні поділу праці між ними. З цим висновком перегукуються також основні постулати теорії Ф. Хайєка, одного з творців економічного неолібералізму. Центральною ланкою його вчення є ідея про об'єднання "розсіяного знання" окремих учасників ринку під впливом конкуренції [10, с. 241].

Цим, зокрема, пояснюється їх мотивація до створення різного роду кооперативів. Зокрема Ф. Хайєк наголошував, що ті моральні норми і традиції, які забезпечували індивідам широкі можливості для розвитку взаємної торгівлі та кооперації, сприяли формуванню міцних мереж комерційних взаємин у суспільстві, надаючи їх учасникам конкурентні переваги в економічній боротьбі. Іншими словами, споживча кооперація в умовах ринку, в тому числі на сільських територіях, може відбуватися лише завдяки спільності індивідуальних економічних інтересів окремих осіб, що реалізуються через механізм ринкової самоорганізації, включаючи об'єднання їх приватної власності, але за умови, що в суспільстві наявні необхідні інституційні передумови — відповідне нормативно-правове забезпечення і норми звичаєвого права.

Описані твердження неокласиків та інституціоналістів значною мірою узгоджуються з висновками теоретика споживчої кооперації М. Туган-Барановського, який відзначав, що кооперація, яка своїм зароджен-

ням зобов'язана благородній ідеї добродійності, набула поширення радше всупереч декларованим цілям її фундаторів, а саме — завдяки комерційній складовій та приватному економічному інтересу. Зокрема він констатував: "Виявилось, що благодійні функції суспільства не отримали розвитку, а кредитна функція розросталась і витіснила інші. Таким чином, селянська кооперація... виникла в результаті переробки самим життям організацій, створених з іншими, аж ніяк не корисливими господарськими цілями" [11, с. 314]. Таким чином, в основі поширення споживчої кооперації в умовах ринкової економіки лежить, з одного боку, індивідуальний інтерес економічних агентів, зокрема сільськогосподарських виробників, передусім фермерів та особистих господарств населення, а з іншого — наявна система формальних і неформальних інститутів, що дають змогу вказаному інтересу реалізовуватись у процесі ринкової конкуренції.

Відтак спільні ринкові інтереси учасників споживчого кооперативу забезпечуються, насамперед, за рахунок використання природних, географічних та історичних переваг, які властиві тій або іншій сільській території, та її ресурсів (земельних, добувних, людських, рекреаційних тощо). Самі по собі ці переваги не можна використати, якщо не буде налагоджене великомасштабне та якісне виробництво партій продукції і/або комплексу послуг, що неможливо зробити, якщо не налагодити прямі постійні довірчі зв'язки між учасниками технологічного процесу на основі їх взаємної зацікавленості у спільній діяльності. Ефект масштабу при цьому проявляється не тільки у зростанні обсягів виробництва, а й у зниженні трансакційних витрат.

Таким чином, розвиток споживчої кооперації на сільських територіях України доцільно здійснювати, насамперед, у руслі ринкової самоорганізації сільського населення [12, с. 67]. При цьому першочергова увага має бути приділена заходам, спрямованим на подолання інституційних бар'єрів, що обмежують вказану самоорганізацію, зокрема:

— демонополізації економіки, створенню належних умов для розвитку відкритої конкуренції та підприємництва в усіх сферах господарської діяльності, включаючи сільське господарство, лібералізації фіскального законодавства;

— внесенню змін до нормативно-правових актів, що регулюють сферу кооперативних взаємовідносин з метою їх адаптації до стандартів ЄС, насамперед надання сільськогосподарським виробничим та обслуговуючим кооперативам особливого статусу з внесенням відповідних змін до системи їх оподаткування;

— децентралізації влади, розвитку сільських територіальних громад і місцевого самоврядування на селі, підвищенню рівня бюджетної самодостатності сільських і селищних рад, їх фінансової спроможності, що зумовить зростання інвестиційного потенціалу сільської економіки;

— активізації навчально-освітньої компоненти у розвитку сільських територій, включаючи реалізацію низки загальнодержавних і регіональних програм для сільських мешканців, орієнтованих на підвищення якості людського капіталу села, залучення у сільську економіку та систему сільськогосподарської кооперації

коштів трудових мігрантів, впровадженню в Україні сучасних управлінських технологій, насамперед у сфері аграрного менеджменту та агромаркетингу;

— інноваційному розвитку інфраструктури сільських територій, у першу чергу — системи оцифрування та доступу до мережі Інтернет, формуванню сучасних транспортно-логістичних мереж, модернізації закладів соціальної інфраструктури села.

Ці та інші пов'язані з ними заходи сприятимуть розвитку конкуренції та підприємництва на сільських територіях України, зміні світогляду та підвищенню рівня освіченості її сільського населення, нарощуванню фінансового потенціалу суб'єктів вітчизняної сільської економіки, а разом із цим — поширенню ринкової самоорганізації на селі й удосконаленню інституційного середовища споживчої кооперації.

ВИСНОВКИ

Пріоритетного значення у процесі формування та розвитку споживчої кооперації, як важливих інститутів сільської економіки, набуває інституційна спроможність суб'єктів аграрного ринку ефективно використовувати механізм ринкової самоорганізації. У сучасних вітчизняних умовах цей механізм значною мірою заблокований низкою інституційних дисфункцій, які проявляються як на законодавчому рівні, так і через неформальні інститути. Для їх подолання та формування сприятливого інституційного середовища розвитку споживчої кооперації на сільських територіях країни доцільно активізувати заходи з демонополізації аграрного сектору економіки. Насамперед, йдеться про зменшення інституційного впливу агрохолдингів і агрокорпорацій, а також забезпечення проведення децентралізації влади на основі розвитку сільських територіальних громад.

Література:

1. Закон України "Про споживчу кооперацію" від 10 квітня 1992 р. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%>
2. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17.07.1997 р. № 469/97 (в редакції від 20.11.2012 № 5495-VI). Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17>
3. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. № 18; № 19—20; № 21—22. Ст. 144.
4. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3—9.
5. Цимбал В.О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі. Агроінком. 2011. № 4. 6. С. 72—80.
6. Довгань О.В. Кооперація як перспективний напрям розвитку підприємництва на селі. Формування ринкових відносин в Україні. № 9 (148). 2013. С. 132—135.
7. Ігнатенко М.М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 470 с.
8. Непочатенко О.О., Прокопчук О.Т. Сучасний стан та перспективи розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації в Україні. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва.

2014. Вип. 84. С. 135—143. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2014_84_22

9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала, 1997. 190 с.
10. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. М.: Новости, 1992. 304 с.
11. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. Москва: Экономика, 1989. 496 с.
12. Мармуль Л.О., Романюк І.А. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 266 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Consumer Cooperatives", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%> (Accessed 29 May 2019).
 2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperatives", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5495-17> (Accessed 29 May 2019).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", vol. 18, 19-20 21-22, p. 144.
 4. Malik, M.Y. and Luzan, YU.YA. (2010), "Problematic issues of development of cooperation and integration relations in the agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
 5. Tsymbal, V.O. (2011), "Problems of development of service cooperatives in the countryside", *Ahroinkom*, vol. 4, pp. 72—80.
 6. Dovhan', O.V. (2013), "Cooperation as a promising direction of entrepreneurship development in the countryside", *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*, vol. 9 (148), pp. 132—135.
 7. Ihnatenko, M.M. (2015), *Stratehiyi ta mekhanizmy upravlinnya rozvytkom sotsial'noyi vidpovidal'nosti subyektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]*, Aylant, Kherson, Ukraine.
 8. Nepochatenko, O.O. and Prokopchuk, O.T. (2014), "Current state and prospects of development of service agricultural co-operation in Ukraine", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 84, pp. 135—143. available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2014_84_22. (Accessed 30 May 2019).
 9. Nort, D. (1997), *Ynstytuty, ynstytutsyonal'nye yzmenenyuya y funktsyonyrovanye Ekonomiky [Institutions, institutional changes and functioning of the economy]*, Nachala, Moskva, Russia.
 10. Khayek, F. (1992), *Pahubnaya samonadeyannost' [Harmful self-confidence]*, Novosti, Moskva, Russia.
 11. Tugan-Baranovskyy, M.Y. (1989), *Sotsyal'nye osnovy kooperatsyy [Social bases of cooperation]*, Ekonomika, Moskva, Russia.
 12. Marmul', L.O. and Romanyuk, I.A. (2015), *Rynok pratsi ta zaynyatist' naseleण्या sil'skykh terytoriy: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Labor market and rural population employment: theory and practice of regulation]*, Aylant, Kherson, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 03.06.2019 р.*